

УДК 378:004

ББК 74.580

Олена Зимовець

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються теоретичні аспекти формування професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін в системі професійної підготовки. Автор уточнює склад професійних умінь учителів гуманітарного профілю в умовах інформаційного суспільства та обґрунтовує методологічні підходи до їх формування: системно-синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, технологічний та інтегрований.

***Ключові слова:** методологічні підходи, професійні уміння, гуманітарні дисципліни, майбутні вчителі, професійна підготовка, інформаційне суспільство.*

Постановка проблеми. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства вимагає оновлення змісту професійної підготовки майбутніх учителів, в тому числі гуманітарних дисциплін (далі – ГД), у напрямку формування їх готовності до здійснення навчально-виховної діяльності в нових умовах. Інформаційне суспільство передбачає в першу чергу володіння вміннями орієнтуватись у зростаючому потоці інформації, використовувати нові інформаційні технології навчання та швидко пристосовуватись до змін, які відбуваються в освітньому просторі. Необхідність підготовки вчителя нової генерації вимагає й застосування нових методологічних підходів до процесу формування їх професійних умінь в системі професійної підготовки ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення складу професійно-педагогічних умінь майбутніх учителів висвітлена в роботах Н. В. Кузьміної, В. О. Сластьоніна, О. А. Абдуліної, О. І. Бульвінської, С. І. Кисельгофа, О. А. Остряньської, М. Н. Арсланової та інших. Підготовці вчителя

до педагогічної діяльності в умовах інформаційного суспільства присвячені праці Л. І. Морської, Л. Ф. Панченко, О. М. Снігур, Р. С. Гуріна, О. П. Значенко, О. А. Подзигун та ін. Крім того, є ряд досліджень у напрямку вивчення методологічних підходів до освітньої діяльності: діяльнісного (Д. Б. Ельконін, О. О. Леонт'єв, С. Л. Рубинштейн, Г. А. Атанов тощо), особистісно орієнтованого (І. Д. Бех, В. Я. Ляудіс, І. С. Якиманська, В. П. Андрущенко, А. М. Старєва та ін.), системного (Л. фон Берталанфі, К. Боулдинг, Л. Я. Зоріна, В. І. Корбут'як тощо), синергетичного (О. В. Вознюк, І. М. Предборська, В. С. Лутай, Л. С. Горбунова тощо), компетентнісного (І. Д. Бех, І. О. Зимня, О. В. Овчарук, Н. М. Бабік, О. І. Пометун, В. Е. Луначек та ін.), технологічного (В. П. Беспалько, О. М. Пехота, О. А. Дубасенюк, І. М. Дичківська, В. М. Єремєєва тощо) та інших наукових підходів. Проте, залишається відкритим питання щодо підходів формування професійних умінь майбутніх учителів ГД з урахуванням вимог інформаційного суспільства.

Метою статті є обґрунтування методологічних підходів до формування професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Термін «підхід» тлумачиться у довідковій літературі як «сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь» [10]. Відповідно у нашому дослідженні під методологічними підходами до формування професійних умінь майбутніх учителів ГД будемо розуміти сукупність способів та прийомів організації педагогічної діяльності, які би забезпечили максимальну ефективність формування професійних умінь студентів-гуманітаріїв в рамках навчально-виховного процесу.

Вибір підходів безпосередньо залежить від того, які саме уміння ми повинні сформувати. Як показали наші попередні дослідження, сучасний вчитель гуманітарних дисциплін (далі – ГД) в інформаційному суспільстві повинен володіти комплексом професійних вмінь, які були поділені нами на

три класи: 1) загальнопедагогічні вміння, які спрямовані на вирішення загальнопедагогічних завдань учителів незалежно від профілю; 2) гуманітарно орієнтовані вміння, спрямовані на вирішення завдань, специфічних для всіх учителів гуманітарного профілю; 3) предметно-методичні уміння, спрямовані на вирішення методичних завдань, характерних для вчителя конкретної гуманітарної дисципліни. Кожен клас умінь включає шість груп умінь, які класифіковано нами за компонентами педагогічної діяльності: 1) гностичні (уміння, пов'язані з аналізом інформації та навчально-виховної діяльності); 2) проектувальні (уміння, пов'язані з постановкою стратегічних задач та плануванням навчально-виховної діяльності на рівні курсу навчання та циклу уроків); 3) конструктивні (уміння, пов'язані з формулюванням тактичних задач та плануванням педагогічної діяльності на рівні окремого уроку та виховного заходу); 4) організаторські (уміння, пов'язані з організацією інформації та навчально-виховної діяльності); 5) комунікативні (уміння, пов'язані з встановленням відносин та здійсненням педагогічного спілкування з учнями, колегами та батьками). Крім того, до складу кожного класу та групи вмінь входять так звані інтегральні інформаційно-практичні вміння, під якими ми розуміємо вміння використовувати ІКТ у професійній діяльності вчителя та які включають у себе два компоненти: суто інформаційний (пов'язаний з аналізом та відбором інформації, пред'явленої засобами ІКТ) та прикладний (пов'язаний з практичним використанням інформації, представленої засобами ІКТ, та створенням власних навчально-методичних матеріалів засобами ІКТ). Оскільки інформаційно-практичні вміння є інтегральними, вони входять до складу кожного компоненту педагогічної діяльності (гностичного, проектувального, конструктивного, організаторського та комунікативного) [4, с. 151].

Таким чином, професійні уміння вчителя ГД – це складна система, що включає класи та групи умінь, а також окремі вміння, які є тісно пов'язаними між собою. Тож, для вивчення цієї системи доцільним буде використання *системного підходу*, в основі якого лежить саме розгляд об'єктів як систем.

Системний підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних типів зв'язків у ньому та зведення їх у єдину теоретичну картину. При вивченні педагогічної системи дослідник повинен виявити компоненти і системоутворюючі зв'язки педагогічного процесу, визначити основні фактори, що впливають на функціонування системи, її роль і місце у системі інших явищ, дослідити процеси управління, які забезпечують досягнення поставлених цілей, на основі проведеного аналізу створити систему з покращеним функціонуванням та впровадити отримані результати в практику [193, с. 35-37].

Однак педагогічна система не є статичною, вона постійно змінюється. Тому наступним постає питання – як розвивається ця система, наскільки в її розвитку присутні елементи хаотичності чи впорядкованості, наскільки можна впливати ззовні на розвиток даної системи та сприяти її саморозвитку. Для відповіді на ці запитання звернемося до *синергетичного підходу*. Синергетика (від грецького «συνεργία», що означає «співдружність, співробітництво») як напрям і загальнонаукова програма міждисциплінарних досліджень вивчає процес самоорганізації та впорядкування у відкритих системах різної природи. Відповідно синергетичний підхід – це підхід, який спирається на філософсько-методологічні принципи саморуху та системності, які пов'язують причини функціонування та розвитку систем із їх внутрішнім потенціалом, що визначається взаємодією елементів усередині них самих, а синергетична система є системою, в основі якої лежить кооперативна взаємодія її елементів [2, с. 472]. Синергетичний підхід є для нас важливим в контексті формування професійних умінь майбутніх учителів ГД в умовах інформаційного суспільства з різних причин. По-перше, він дозволяє здійснити міждисциплінарний аналіз наукових концепцій, ідей і методів навчання та встановити внутрішні зв'язки між різними гуманітарними науками (історія, мови, література, естетика тощо), а також між гуманітарними й точними науками (математика, інформатика), що є актуальним, враховуючи необхідність

формування інтегральних інформаційно-практичних умінь учителя ГД. По-друге, синергетика вивчає процеси самоорганізації, що можна застосувати при плануванні та побудові навчально-виховного процесу ВНЗ. Як зазначає О. М. Гребенюк, процеси самоорганізації відбувається в системі сучасного педагогічного процесу в цілому і в кожній із його підсистем. Під самоорганізацією в педагогічних системах розуміється здатність педагога до «самовирощування» своїх внутрішніх ресурсів – особистісних структур свідомості, які надають гуманітарний сенс діяльності [2, с. 38]. В. О. Сластьонін вважає, що синергетика дозволяє методологічно посилити процес формування особистості як суб'єкта діяльності та організувати навчально-виховний процес таким чином, щоб у центрі цього процесу була особистість учня, яка займає активну позицію, має свободу самовираження та шукає індивідуальні стратегії саморозвитку [9, с. 263]. Це є особливо важливим для вчителя-гуманітарія, який повинен не тільки постійно самовдосконалюватись сам, а сприяти розвитку творчої особистості учнів. Таким чином, синергетичний підхід відповідає принципам гуманітаризації та гуманізації навчання, що сприятиме формуванню гуманітарно орієнтованих умінь вчителя у нашій класифікації. Оскільки системний і синергетичний підходи знаходяться, як було показано вище, в тісному взаємозв'язку, у нашому дослідженні вважаємо доцільним використовувати вживаний останнім часом у науковій літературі термін «*системно-синергетичний підхід*», який передбачає вивчення складної системи формування професійних умінь майбутніх учителів ГД з точки зору можливостей її самоорганізації та саморозвитку.

Формуванню творчої особистості учня сприяє й *особистісний підхід*, який визначається як гуманістичний підхід педагога до вихованців, що допомагає кожному з них усвідомити себе як особистість, виявити можливості, які стимулюють самоствердження, самостановлення та самореалізацію [3, с. 343]. Використання цього підходу в процесі формування професійних умінь майбутніх учителів ГД, з одного боку, сприятиме творчій самореалізації самих

студентів-гуманітаріїв, а, з іншого боку, надасть їм зразок того, яким чином здійснювати особистісно орієнтоване навчання учнів у майбутній професійній діяльності, тобто сприятиме формуванню їх гуманітарно орієнтованих умінь.

У сучасній літературі особистісно орієнтоване навчання все частіше зустрічається в поєднанні з *діяльнісним підходом*, суть якого коротко висловив Г. О. Атанов у трьох положеннях: 1) кінцевою метою навчання є формування способу дій; 2) спосіб дій може бути сформований тільки в результаті діяльності (в даному випадку – навчальної діяльності); 3) механізмом навчання є не передача знань, а управління навчальною діяльністю [1, с. 49]. Оскільки в основі формування будь-якого уміння є оволодіння способами дій в процесі відповідної діяльності, саме діяльнісний підхід набуває ключового значення в контексті нашого дослідження. Проте ми вважаємо, що тільки єдність особистісного та діяльнісного підходів забезпечить професійне й особистісне зростання майбутнього педагога, що дає нам підстави говорити про застосування так званого *“особистісно-діяльнісний підходу”*. Реалізація особистісно-діяльнісного підходу допоможе, на нашу думку, максимально ефективно організувати педагогічний процес, уникаючи зайвої алгоритмізації і враховуючи індивідуальні можливості та здібності кожного студента, що в результаті дозволить майбутнім учителям ГД досягти творчо-репродуктивного рівня та наблизитись до творчого рівня оволодіння професійними вміннями.

Однак формування професійних умінь майбутнього педагога не повинно бути ізольованим від усього процесу професійної підготовки фахівців в системі ступеневої освіти. Викладачам ВНЗ потрібно чітко усвідомлювати, яке місце займають професійні вміння в структурі його професійної компетентності, що зумовило вибір нами *компетентнісного* підходу. Під компетентнісним підходом науковці розуміють спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом цього процесу буде сформованість загальної компетентності людини, яка є сукупністю ключових компетентностей,

інтегрованою характеристикою особистості, що містить знання, вміння, ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості [7, с. 64]. Отже, професійні вміння є одним із ключових компонентів професійної компетентності вчителя, але їх формування повинно здійснюватись у комплексі з розвитком мотиваційної сфери майбутнього вчителя, наданням студентам комплексу необхідних знань, формуванням їх навичок, особистих якостей, цінностей і культури. Ще один важливий аспект процесу формування професійної компетентності студентів, на думку В. Е. Луначек, є вдосконалення навчальних планів і програм з урахуванням формування професійних компетентностей, які є актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства. Виходячи із сучасних тенденцій у розвитку вищої освіти, які передбачають розробку компетентнісних моделей бакалавра і магістра, вони мають складатись з компетенцій, отриманих у результаті реалізації інваріантної і варіативної частини навчального плану [8, с. 160]. Враховуючи вимоги інформаційного суспільства, під реалізацією компетентнісного підходу в контексті нашого дослідження ми також будемо розуміти інтеграцію ІКТ у дисципліни нормативної частини навчальних планів студентів гуманітарних факультетів, а також включення до варіативної частини навчальних планів ВНЗ предметів та спеціалізованих курсів, які би сприяли формуванню інформаційно-практичних умінь майбутніх учителів ГД.

Впровадження вищезазначених курсів в навчальні плани має бути обґрунтованим в рамках цілісної технології формування професійних умінь майбутніх учителів ГД, що зумовило вибір нами *технологічного підходу*. Під педагогічною технологією розуміють послідовний та безперервний рух взаємопов'язаних компонентів, етапів, станів педагогічного процесу та його учасників [12, с. 475]. Будь-яка педагогічна технологія в першу чергу націлена на кінцевий результат і вимагає визначення мети, змісту, етапів, форм, методів і засобів, які повинні забезпечити цей результат. Опіраючись на те, що одним із основних показників сформованості професійних умінь є завершеність

виконання дій та враховуючи багаторівневість структури професійних умінь вчителя-гуманітарія, при якому студент не може оволодіти наступним рівнем, не засвоївши попередній, вважаємо необхідним застосування даного підходу для підвищення цілеспрямованості, інтенсивності, динамізму, послідовності та результативності навчально-виховного процесу, спрямованого на формування професійних умінь майбутніх учителів ГД.

Але при розробці технології формування професійних умінь майбутніх вчителів ГД необхідно враховувати потенціал різних навчальних дисциплін, які вивчають студенти в процесі професійної підготовки, як-от педагогіки, методики викладання предмету спеціалізації, а також дисципліни «Сучасні інформаційні технології», які входять до навчальних планів студентів-гуманітаріїв. З огляду на необхідність формування у студентів інтегральних інформаційно-практичних умінь, вважаємо доцільним використання *інтегрованого підходу* в системі професійної підготовки студентів-гуманітаріїв. У широкому сенсі термін «інтеграція» трактується як об'єднання чого-небудь у єдине ціле [11]. О. А. Клочко, аналізуючи сутність інтегрованого підходу у навчанні, виділяє три рівня дидактичної інтеграції. На першому рівні інтеграційна взаємодія реалізується у міжпредметних зв'язках. Другий рівень інтеграції проявляється у внутрішньодисциплінарному синтезі знань. Третій рівень передбачає використання теоретичного і технічного інструментарію базової та суміжних дисциплін, тобто створення певної цілісної інтегративної системи, наприклад інтегрованого курсу [6, с. 85-86]. Проілюструємо, яким чином можна здійснити інтегрований підхід у навчально-виховному процесі ВНЗ з метою формування професійних умінь майбутніх учителів ГД.

Першій рівень інтеграції повинен реалізуватись у використанні засобів ІКТ в рамках вивчення психолого-педагогічних (педагогіка, психологія), фахових (предмет спеціалізації, методика викладання предмету спеціалізації) та соціально-гуманітарних дисциплін (історія, українська мова, іноземна мова тощо). Крім того, при викладанні психолого-педагогічних та соціально-

гуманітарних дисциплін необхідно враховувати напрям підготовки студентів, що має реалізуватись у розробці та застосуванні на заняттях професійно орієнтованих завдань. Другий рівень інтеграції в контексті нашого дослідження передбачає організацію навчальної діяльності в рамках окремої дисципліни таким чином, щоб одночасно формувались декілька груп умінь (наприклад, гностичні, організаторські та конструктивні) та був задіяний змістовий матеріал декількох тем дисципліни у своїй органічній єдності. Щодо формування інформаційно-практичних умінь, то внутрішньодисциплінарний рівень інтеграції передбачає, зокрема, одночасне використання декількох засобів ІКТ при створенні навчально-дидактичних матеріалів для учнів (наприклад, звукового редактору та програми Power Point). Третій рівень інтеграції вимагає створення інтегрованих спецкурсів в рамках професійної підготовки, які б акумулювали знання, отримані під час вивчення психолого-педагогічних та фахових дисциплін, а також інформаційних технологій. Прикладами таких інтегрованих спецкурсів можуть бути «Intel® Навчання для майбутнього», а також розроблений нами спецкурс "Використання ІКТ у професійній діяльності вчителів гуманітарних дисциплін" [5, с. 149-150]. Тож, реалізація інтегрованого підходу на всіх трьох рівнях дозволить максимально ефективно використовувати зміст різних дисциплін з метою комплексного формування професійних умінь учителів ГД в системі професійної підготовки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що урахування вищезазначених підходів до організації навчально-виховного процесу у ВНЗ сприятиме ефективному формуванню професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін в умовах інформаційного суспільства. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у створенні та експериментальній перевірці цілісної моделі формування професійних умінь майбутніх учителів ГД з урахуванням виділених нами підходів.

Список використаних джерел

1. Атанов Г. А. Деятельностный подход в обучении// Образовательные технологии и общество [Электронный ресурс]. – 2001. – Выпуск № 4, том 4 – С. 48-55. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/deyatelnostnyy-podhod-v-obuchenii>
2. Гребенюк Е. Н. Синергетический подход в гуманитарном исследовании: монография/ Е. Н. Гребенюк. – Астрахань: Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет», 2011. – 100 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. — К.: Академвидав, 2004. — 352 с.
4. Зимовець О. А. Склад професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін на початку ХХІ століття (на прикладі підготовки вчителів іноземних мов)// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2009. – № 43. – С. 150-156.
5. Зимовець О. А. Інтегровані спецкурси з використанням інформаційно-комунікаційних технологій як засіб формування професійних умінь майбутніх учителів гуманітарних дисциплін// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2012. – № 66 – С. 146-151.
6. Клочко А. О. Інтегрований підхід як сучасна форма організації навчального процесу // Science and Education a New Dimension. – Vol. 1. February 2013. – С. 85-87 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/klochko_a_integrated_approach_as_a_modern_form_of_learning_process..pdf.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.

8. Лунячек В. Е. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі / В. Е. Лунячек // Публічне управління: теорія та практика. - 2013. - Вип. 1. - С. 155-162. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pubupr_2013_1_27.pdf.
9. Сластенин В. А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.
10. Словник української мови в 11 томах. Академічний тлумачний словник (1970-1980). – Том 6, 1975. – С. 521 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pidkhd>
11. Словник української мови в 11 томах. Академічний тлумачний словник (1970-1980). – Том 4, 1973. – С. 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/integhracija>
12. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: Навчальний посібник: Вид. 2-ге, допов. /Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська, О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк, В. І. Зазарченко, І. М. Козловська, Ю. М. Козловський, К. О. Кольченко, М. І. Лазарєв, Г. Ф. Нікуліна, В. О. Подоляк, Л. В. Сліпчишина, О. В. Столяренко, М. І. Томчук, В. В. Шевченко, Н. В. Якса/ За ред. Професора Д. В. Чернілевського. – Вінниця: Вид-во АМСКП. – 484 с.

The article deals with the theoretical aspects of forming professional skills of prospective teachers of the Humanities in the system of professional training. The author specifies the types of humanitarian teachers' professional skills in the Information Society and grounds methodological approaches to their forming such as system and synergistic approach, personality- and activity-based approach, competence approach, technological approach and integrated approach.

Key words: *methodological approaches, professional skills, the Humanities, prospective teachers, professional training, Information Society.*